

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
İQTİSADİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

NƏRİMAN CABBAR OĞLU HACIYEV

**ELEKTRON HÖKUMƏTİN TƏŞKİLİNİN MALİYYƏ
MƏNBƏLƏRİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN SƏMƏRƏLİLİYİNİN
ARTIRILMASI YOLLARI**

İxtisas: 5308.01- Ümumi iqtisadiyyat

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

**Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində
yerinə yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər:

Akademik, **Ə.M.Abbasov**

Rəsmi opponetlər:

İqtisad elmləri doktoru,
professor **R.K.İsgəndərov**

i.f.d.,dos. **Y.Ə.Məmmədov**

Aparıcı təşkilat:

**Bakı Dövlət Universiteti
“İqtisadiyyat və idarəetmə”
kafedrası**

Müdafiə “_28_” “_03_” 2014 -ci il tarixdə saat ___AMEA
İqtisadiyyat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD.01.181 Dissertasiya
Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Az-1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 31, II mərtəbə,
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Mərkəzi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” “_____” 2014-cü il tarixdə
göndərilmişdir.

**FD.01.181.Dissertasiya
Şurasının elmi katibi,
iqtisad üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent**

G.S.Hacıyeva

İŞİN ÜMUMİ MƏDƏNİ AKTEİSTİKASI

Problemin aktuallığı. Müasir dünyanın intensiv inkişaf mərhələsinə daxil olduğu XXI əsrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) geniş tətbiqi sosial-iqtisadi münasibətlərin təkmilləşməsinə, innovasiya fəaliyyətinin təhsil, səhiyyə, məşğulluq və iqtisadiyyat sahələrində əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyişlər əldə olunmasına gətirib çıxarmışdır. İKT iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini artıraraq, onun dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya imkanlarının yüksəlməsinə, dövlət idarəçiliyinin və yerli idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin artmasına zəmin yaradır. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı nəticə etibarı ilə cəmiyyəti keyfiyyətə yeni bir mərhələyə - informasiya cəmiyyətinə keçidinin təmin olunmasına təkan verir.

Müasir qloballaşma dövründə informasiya cəmiyyətinə keçid bu cəmiyyətə xas olan dövlət idarəçiliyinin formalaşmasını-elektron hökumətin yaradılmasını tələb edir. E-hökumət İKT imkanlarına və vətəndaş cəmiyyəti dəyərlərinə əsaslanaraq dövlət idarəetməsinin səmərəliliyini artırır, istehlakçılara bilavasitə müxtəlif xidmətlər göstərir, dövlət orqanlarının fəaliyyəti barədə vətəndaşlara müntəzəm olaraq məlumatlar verir. Müasir dünyada gedən qloballaşma, modernləşmə və informasiyalaşma prosesləri sıx əlaqəli olub, biri digərini şərtləndirir.

Hazırda informasiya inqilabı dövrünü yaşayan Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra XXI əsrdə davamlı iqtisadi inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Ölkəmizin iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə daxil olması müasir dövrdə dövlət idarəçiliyində mükəmməl texnologiyalardan istifadə edilməsini obyektiv zərurətə çevirir. Siyasi və sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasının Sovet dövründən miras qalmış üsul və vasitələrinin cəmiyyətdə ictimai münasibətlərin müasir inkişafı meyilləri ilə uyğun gəlməməsi dövlət idarəçiliyində müasir dövrün reallıqlarının nəzərə alınmasını tələb edir.

Bütün bu kimi mühüm amillər nəzərə alınmaqla artıq ölkəmizdə nəzərə cərpacaq ciddi addımlar atılmaqdadır. Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin və onunla bağlı informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf zərurəti əsas götürülməklə mühüm hüquqi-normativ baza yaradılır, bu bazaya uyğun olaraq əsaslı tədbirlər həyata keçirilir. "Elektron imza və elektron sənəd haqqında", "Elektron ticarət haqqında", "İnformasiya əldə etmək haqqında", "Telekommunikasiya haqqında" qanunların, "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramının (Elektron Azərbaycan)", "Azərbaycan Respublikasında

kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın, "Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya"nın, "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası”nın, “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması və dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının qəbulu və onların həyata keçirilməsi ölkədə informasiyalı cəmiyyətin qurulması istiqamətində atılan mühüm addımlar kimi dəyərləndirilir. E-hökumətin yaradılması kimi çətin bir məsələnin həlli üçün Azərbaycanda tələb olunan bütün şərtlər mövcuddur.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Dissertasiya işinin problemi müasir informasiya cəmiyyəti quruculuğunda, dövlət idarəçiliyində İKT-dən istifadə edilməsi, e-hökumətin formalaşdırılması və fəaliyyət göstərməsi kimi məsələlərlə əlaqəli olduğundan elmi fikrin üç istiqamətini əhatə edir. **Birinci istiqamət** informasiya cəmiyyəti konsepsiyasına əsaslanan müasir cəmiyyətin inkişafını əhatə edir. **İkinci istiqamət** informasiya cəmiyyətinə keçidi təmin edən e-hökumət quruculuğunun özünün problemlərinə, təkamülünə və fəaliyyət dairəsinə həsr edilir. **Üçüncü istiqamət** e-hökumət quruculuğunda əsas şərtlərdən biri olan maliyyə mənbələrinin araşdırılması, analizi və bu istiqamətdə zəruri fikirlərin irəli sürülməsi kimi məsələləri əhatə edir.

A.V.Danilin, V.L.İnozəmov, E.Toffler, İ.Alekseyeva, T.X.Eriksen, M. Kastels, N.Donald, H.Richard, R.Alan Shark, G.David, G.G.Gregory, J.E.Fountain, D.Bell, S.E.Zuev kimi bir sıra alimlər öz əsərlərini informasiya cəmiyyəti problemlərinə həsr etmişlər. E-hökumət mövzusunun özü də G.Browning, M.Yıldız, T.B.Riley, İ.S.Qutri, A.O.Popov, E.A.Yakovleva, A.V.Danilin, Y.V.İrxin, Q.Browning, S.A.Diqlov, A.V.Klimenko, V.V.Solodov, J.H.Alexsander, J.Qrubbs və bir çox alimlərin əsərlərində tədqiq edilmişdir. Həmçinin, informasiya cəmiyyəti və e-hökumət mövzusu bir çox ictimai və kommersiya təşkilatlarının analitik qrupları (Accenture Gartner, GOLİN, İnfaDev, Dünya Bankı, BMT, Proses Konsaltinq və s.) tərəfindən də öyrənilmişdir.

Azərbaycan alimlərindən Ə.M.Abbasov, Z.F.Məmmədov, İ.H.Aliyev, R.M.Əliquliyev, Y.N.İmamverdiyev, F.F.Yusifov, R.Ş.Mahmudov və başqaları öz əsərlərində informasiya cəmiyyətinin

problemlərini və İKT-nin cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrinə tətbiqinin nəticələrini tədqiq etmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, e-hökumət quruculuğunun bu günkü mövcud qərb-şərq sxemlərinin olduğu kimi ölkəmizdə tətbiqi məqbul sayıla bilməz. Belə ki, bu mövcud olan e-hökumət sxemləri mütləq ciddi təhlil olunmalı, regional xüsusiyyətlər, iqtisadi-sosial şərait, real imkanlar, milli mentalitet və milli-mənəvi dəyərlər kimi amillər nəzərə alınmalıdır.

Dövlət idarəçiliyində informasiya texnologiyalarının siyasi və idarəçilik aspektlərindən və bu sahədə qabaqcıl təcrübənin məqbul formalarından istifadə edilməsi, həmçinin e-hökumətin vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasına təsirinin araşdırılması aktual bir məsələ olaraq qalır. Digər tərəfdən Azərbaycan Respublikasında İKT-dən istifadə etməklə e-hökumətin yaradılması üçün tələb olunan böyük maliyyə mənbələrinin araşdırılması və bu mənbələrin səmərəliliyinin artırılması yollarının öyrənilməsi həlli vacib olan ən aktual problemlərdən biri kimi qarşıda durur. Məhz belə bir vəziyyətin mövcudluğu dissertasiya mövzusunun seçilməsi zərurətini doğurmuş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Tədqiqat işinin məqsədi. Dissertasiya işinin məqsədi inkişaf etmiş ölkələrin timsalında e-hökumətin təşkilinin maliyyə mənbələrinin təhlili əsasında maliyyə vəsaitlərinin səmərəliliyinin daha da artırılması yollarını öyrənməklə, ölkəmizdə e-hökumətin yaradılması, bu idarəetmə üsuluna keçid prosesinin idarə olunmasına dair nəzəri-metodik yanaşmaların və praktik məsləhətlərin işlənib hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardır:

- 1.E-hökumət, onun quruluşu və vəzifələri barədə olan müasir biliklərin sistem halında yekunlaşdırılması;
- 2.Azərbaycan Respublikasında e-hökumət quruculuğunun mövcud durumu və inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi;
- 3.Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsində e-hökumətin yaradılmasının araşdırılması və müqayisəli təhlili;
- 4.Inkişaf etmiş ölkələrdə e-hökumətin yaradılması zamanı istifadə olunan maliyyə mənbələrinin müqayisəli təhlili;
- 5.E-hökumətin səmərəlilik səviyyəsinin monitorinqini müntəzəm olaraq aparmaq üçün zəruri olan indekslər sisteminin və onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin yeni üsullarının araşdırılması;

6.E-hökumətin səmərəlilik səviyyəsinin monitorinqini müntəzəm olaraq aparmaq üçün göstəricilər və indekslər sisteminin, səmərəliliyin qiymətləndirilməsi üsullarının araşdırılması.

Tədqiqatın obyekti e-hökumətin formalaşması və inkişafı prosesidir.

Tədqiqatın predmeti e-hökumətin təşkilinin maliyyə mənbələrinin təhlilinin nəzəri, metodoloji və praktik aspektləridir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını ölkə və xarici iqtisadçıların əsərlərində öz əksini tapan iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, sosial-iqtisadi sistem və iqtisadi artım nəzəriyyələri, informasiya cəmiyyəti və e-hökumətə həsr edilmiş əsərlər, həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bu istiqamətdə qəbul etdiyi qanunvericilik aktları təşkil etmişdir. Dissertasiya işində idarəetmə nəzəriyyəsinin, riyazi modelləşdirmənin, riyazi proqramlaşdırmanın üsulları tətbiq olunmuş və MATLAB proqramlar paketindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiyanın əsas informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin və Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin, həmçinin digər təşkilatların, bir sıra tədqiqat mərkəzlərinin və BMT-nin materialları, öyrənilən problemə aid yerli və xarici mənbələrdə olan materiallar təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İşin elmi yeniliyini göstərən əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- İlk dəfə olaraq Azərbaycanda e-hökumətin formalaşması prosesi hərtərəfli təhlil edilmiş, bu prosesi dəstəkləyən və maneə olan amillər müəyyən edilmiş və e-hökumətin qurulması istiqamətində həlli vacib məsələlər üzə çıxarılmışdır;
- Xarici və daxili maliyyə mənbələri nəzərə alınmaqla Azərbaycanda e-hökumətin yaradılmasının təşkilati-iqtisadi mexanizminin alqoritmi işlənib hazırlanmışdır;
- Azərbaycan Respublikasında e-hökumətin yaradılması zamanı istifadə olunacaq maliyyə mənbələri təhlil edilərək, onların səmərəliliyinin artırılması məqsədilə praktik tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır;
- E-hökumətin səmərəliliyi qeyri-səlis məntiqin köməyi ilə təhlil edilmiş və səmərəliliyin qiymətləndirilməsi üçün qeyri-səlis model qurulmuşdur. Qeyri-səlis ekspert sisteminin işini idarə edən proqram işlənib hazırlanmış, ayrı-ayrı giriş verilənləri

üçün araşdırılmış və alınan nəticələr real qiymətlərlə müqayisə olunmuşdur.

- **SWOT** (Strengths, Weakness, Opportunities, Threats) analizi, yəni Azərbaycanda e-hökumətin formalaşmasının real vəziyyətini dəqiq, kompleks şəkildə və vaxtında qiymətləndirmək, inkişaf perspektivlərini öyrənmək və e-hökumət strategiyasının reallaşmasını qiymətləndirmək üçün təhlil aparılmışdır.
- **PEST** (Political, Economic, Social, Technological) analizi, yəni xarici mühitin təhlili, xarici mühitin yaratdığı strateji şəraitin qiymətləndirilməsi üçün analiz aparılmışdır.
- E-hökumətin yaradılması məqsədilə peşəkar menecerlər şəbəkəsinin yaradılmasına, təşkilinə, e-hökumətdə dövlət və özəl sektorun əməkdaşlığına dair təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işi Azərbaycanda e-hökumət sisteminin yaradılması və tətbiqinin maliyyələşdirilməsi problemlərinə, maliyyələşmənin daha səmərəli yollarının axtarışına, e-hökumətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üsullarına həsr edilmiş ilk elmi-tədqiqat əsəridir. Dissertasiyanın nəticələri bu sahədə gələcəkdə aparılacaq tədqiqat işlərində, həmçinin ölkəmizdə e-hökumət quruculuğunda tətbiq edilə bilər.

İşin ilkin müzakirəsi və nəticələrin tətbiqi.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri barədə müəllif tərəfindən beynəlxalq konfrans və forumlarda, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində, Bakı Dövlət Universitetində, Azərbaycan Universitetində, Dövlət Gömrük Komitəsinin və o cümlədən BMT-nin İnkişaf Proqramının, Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının təşkil etdiyi elmi konfrans, seminar və forumlarda məruzələr edilmişdir. Həmçinin dissertasiyanın ayrı-ayrı hissələri kafedranın müxtəlif iclaslarında müzakirə edilmişdir. Dissertasiya işi bütövlükdə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “İnformasiya iqtisadiyyatı və texnologiyaları” kafedrasının 22 may 2013-cü il tarixli 5/2013 sayılı iclasında müzakirə edilmişdir. Bundan əlavə, dissertasiya işi “İnformasiya iqtisadiyyatı və texnologiyaları” və “İnformatika” kafedralarının birgə keçirdiyi 04 iyul 2013-cü il tarixli 6/2013 sayılı iclasında tam müzakirə edilmişdir. Dissertasiya işinin əsas müddəə və nəticələrinin bir qismi Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin Məlumat Hesablama Mərkəzində tətbiq edilmişdir.

Çap edilmiş elmi işlər. Dissertasiyanın mövzusu üzrə **2.36** çap və-rəq həcmində elmi əsər dərc edilmişdir. Bundan başqa 2 tezis çapdadır.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarət olmaqla 186 səhifə həcmindədir. İşdə 42 şəkil, 23 cədvəl və 29 əlavə verilmişdir.

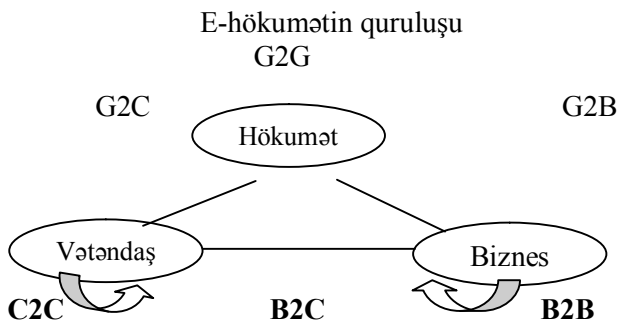
TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin girişində mövzunun aktuallığı və öyrənilmə səviyyəsi əsaslandırılmış, tədqiqatın məqsədi, vəzifələri, metodoloji əsasları, elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin **“Elektron hökumət konsepsiyasının formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsasları”** adlanan birinci fəslində müasir qloballaşma dövründə informasiya cəmiyyəti quruculuğunun və-cib elementlərindən olan e-hökumətin yaranmasının zəruriliyi, onun quruluşu və inkişaf mərhələləri öyrənilərək müasir dövrün xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla ümumiləşdirilir. Tədqiqatda e-hökumətə verilən çox-saylı təriflər müqayisəli təhlil edilərək, belə bir fikir əsaslandırılır ki, müasir idarəçilikdə İKT-dən istifadə edilməsi ənənəvi idarəçiliklə müqayisədə bir çox daxili və xarici üstünlüklərə malikdir, bu üstünlüklər sis-temli və əlaqəli şəkildə verilir.

Dissertasiyada ümumiləşdirilmiş formada e-hökumətin quruluşu-nun üç böyük seqmentdən ibarət olması göstərilir (şəkil 1).

Şəkil 1.

Mənbə: www.microsoft.com/rus/government

Müasir şəraitdə virtual qarşılıqlı əlaqələr matrisində e-hökumətin geniş istiqamətli funksiyaları tədqiq olunmaqla, onlar aşağıdakı şəkildə əks edilir:

- hökumət-hökumət (G2G) - bu təşkilatlararası şəbəkə, dövlət məlumatları bazası, elektron sənəd dövriyyəsi sistemi, reyestr-lər və s.;
- hökumət-vətəndaş (G2C) - əlaqələrinə vətəndaşlarla dövlət arasında vergi əlaqələri, iş yerləri barədə məlumatların və tibbi informasiyaların verilməsi, seçicilərin qeydiyyatı, səs verməsi və s.;
- hökumət-biznes (G2B) - bu lisenziyaların və icazələrin verilməsi, dövlət satınalmalarının aparılması və i.a.;
- hökumət-üçüncü sektor (G2N) - İKT-dən istifadə etməklə dövlət qeyri-dövlət ictimai təşkilatlarla (NGO) əlaqələrin qurulması;
- hökumət-biliklər (G2K) - dövlətin elm, innovasiyalar və texnologiyalar sektoru ilə qarşılıqlı əlaqələri.

İşdə beynəlxalq təcrübə tədqiq edilməklə, G2C e-hökumətin üç inkişaf modeli ayırd edilir: modernləşdirmənin I əşalonu-interaktiv qarşılıqlı əlaqələr modeli (ABŞ, Kanada, Böyük Britaniya); modernləşmənin II əşalonu-interaktiv-inteqrasiya modeli (Yaponiya, Rusiya, Çin) və modernləşmənin III əşalonu-transformasiya-informasiya mövcudluğu (Braziliya, Hindistan, Cənubi Koreya, Malaziya). Dissertasiyanın bu fəslində müasir dövrdə e-hökumətin arxitekturasının beş yetkinlik səviyyəsinə çatması, e-hökumət qarşısında duran vəzifələr və onun inkişaf mərhələləri də sistemli formada əks olunur. Həmçinin, tədqiqat işində müasir e-hökumətin inkişafında dövlət siyasətinin iki modelinin mövcudluğu qeyd edilir: Qərb və Şərq modeli. Bu siyasət modelinə uyğun Kanada və ABŞ təmsalında-Qərb “demokratik modeli”nin formalaşması və onun əsasında “aşağıdan demokratiyanın” inkişafı, Sinqapur və Cənubi Koreya təmsalında-Şərq “mərkəzləşdirilmiş modeli”nin əsasında bu prosesin “yuxarıdan aşağıya” inkişafı əsaslandırılır.

Dissertasiya işində e-hökumət quruculuğu strategiyası, mərhələləri, e-hökumətin strukturu, onun inkişaf etmiş ölkələrdəki fəaliyyəti dünya təcrübəsi əsasında təhlil edilərək aşağıdakı nəticəyə gəlinir:

- Nəzəri cəhətdən informasiya cəmiyyəti konsepsiyasına söykənən e-hökumət quruculuğu dövlət idarəçiliyində müvəqqəti, “dəbdə olan” bir layihə olmayıb, hər bir ölkənin dövlət idarəçiliyində müasir

informasiya texnologiyalarından istifadə edən və zamanın tələblərindən doğan bir idarəetmə üsuludur;

- E-hökumət quruculuğu dinamik bir proses olub, bir neçə mərhələdə həyata keçirilir;

- E-hökumətin inkişafı dövlət idarəçiliyində, sosial-iqtisadi inkişaf proseslərində İKT-nin potensial üstünlüklərindən istifadə etməklə geniş islahatlar aparmağa imkan verir;

- E-hökumət layihəsinin reallaşması ənənəvi inzibati proseslərə xas olan çatışmazlıqları aradan qaldırmaqla, dövlət idarəçiliyini keyfiyyətə yeni bir mərhələyə qaldırır;

- Ənənəvi dövlət strukturu baxımından e-hökumətdə siyasi və inzibati komponentlər ayırd edilir;

- Qeyd edilən müvafiq komponentlər nəticəsində dünya təcrübəsində e-hökumət quruculuğunun Qərb və Şərq modelinin formalaşması mümkün olur;

- Hər bir ölkədə e-quruculuğu üçün müəyyən vacib şərtlərin olması amili zəruriləşir.

Dissertasiyada əsaslandırılır ki, e-hökumətin yaranmasının ən vacib şərtlərindən biri davamlı və stabil maliyyə mənbələrinin olmasıdır. İşdə həllini tapan mühüm məsələlərdən biri də müasir dövrdə e-hökumətin yaradılması üçün maliyyə mənbələrinin təhlilidir. Tədqiqatda müxtəlif ölkələrin e-hökumət quruculuğu sahəsində istifadə olunan maliyyə mənbələri müqayisəli təhlil edilərək, bu mənbələr 5 növ üzrə sistemləşdirilir:

- dövlət büdcə vəsaitləri hesabına (bu e-hökumət quruculuğu üçün tələb olunan maliyyə vəsaitləri cəminin 50-60%-i həcmində olur);
- xarici investisiyalar;
- xaricdən cəlb olunan kreditlər;
- ölkədə fəaliyyət göstərən biznes strukturlarının maliyyə vəsaitləri;
- müxtəlif beynəlxalq təşkilatların vəsaitləri.

Dissertasiyada belə maliyyə mənbələrindən və onların vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunması üçün maliyyə menecmentinin və elektron xəzinədarlığın yaradılmasının vacibliyi əsaslandırılır.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin təşkilinin maliyyələşdirilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili”** adlanan II fəslində Azərbaycan Respublikasında İKT sektoru və elektron

hökumət konsepsiyasının yaranması və inkişafı, Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin maliyyələşdirilməsi, Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin səmərəliliyi məsələləri tədqiq edilir.

İşdə İKT sahəsində dövlət siyasətinin əsasının Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulması göstərilərək, bunun əsasında Azərbaycanda cəmiyyətin informasilaşmasının üç mərhələdən keçməsi ardıcılığı əks edilir: 1970-1980-ci illəri əhatə edən I, 1980-1992-ci illəri əhatə edən II və 1993-cü ildən başlayan III mərhələ. Məhz 2003-cü ilin 17 fevralında “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)” kimi çox vacib bir sənədlə Ulu Öndər İKT sahəsində dövlətin strateji xəttini müəyyənləşdirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən cənab İlham Əliyev prezidentliyinin ilk xarici səfərini Cenevrəyə edərək, 2003-cü ilin dekabr ayının 12-də “İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Ümumdünya Sammiti”ndəki çıxışındakı dövlət başçısı “qara qızılı insan qızılına çevirək” bəyanatı ilə İKT-ni Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın prioritet sahəsi elan etmişdir. Məhz bu sahədə görülən işlər tədqiq edilərək, tədqiqatda mərhələli şəkildə ardıcılıqla verilir.

Ölkədə İKT-nin inkişafına və informasiya cəmiyyətinə keçid üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən hüquqi baza, qanunlar, normativ aktlar və s. sistemli şəkildə dəyərləndirilir, onların perspektiv inkişafa təsiri qeyd edilir. Ölkədə informasilaşma prosesinin həyata keçirilməsində əsasən 3 istiqamət nəzərə çarpır: Dövlət strukturlarının informasilaşdırılması və telekommunikasiya vasitələrinin inkişafı; İstehsal sahələrinin, o cümlədən, rabitə və nəqliyyatın informasilaşdırılması; Ərazi idarəetmə sahələrinin informasilaşdırılması.

Ölkədə son texnologiyaların tətbiqində inkişaf meyli nəzərə çarpmaqdadır. Belə ki, müasir elektron telefon-rabitə texnologiyaları ilə təchiz edilmiş ATS-lərin sayı 2008-ci ildə 11% artdığı halda, bu göstərici 2011-ci ildə 30%, 2012-ci ildə isə 38% həddi üzrə yüksəlmişdir.

Telekommunikasiya sektorunda müasir texnologiyaların tətbiqi bu sahədə infrastrukturun inkişafına və onun modernizasiyasına, şəbəkə tutumunun əsaslı şəkildə artmasına müsbət təsir göstərmişdir. Ölkədə əvvəlki illə müqayisədə 2012-ci ildə sabit şəbəkə tutumunda 17%, şəbəkə rəqəmsallaşma səviyyəsində 100%, artım olmuşdur. Digər tərəfdən, ölkədə son ildə hər 100 ailəyə düşən abunəçilərin sayı əvvəlki illə müqayisədə 67,3-dən 68,6-a, hər 100 nəfərə düşən sabit şəbəkə abunəçilərinin sayı isə 16,2-dən 18,6-a qədər yüksəlmişdir. Son illərdə beynəlxalq

danişiq tariflərinin 3 dəfəyə yaxın endirilməsi beynəlxalq giriş trafikinin illik həcmi 3,3 dəfə və beynəlxalq çıxış trafikinin illik həcmi isə 3,7 dəfə artırmağa imkan vermişdir. Bu səbəblərdən 2012-ci ildə Azərbaycanca daxil olan beynəlxalq giriş trafikinin illik həcmi 651,4 milyon dəqiqəyə, çıxış trafikinin isə illik həcmi 191,0 milyon dəqiqəyə çatmışdır. Həmçinin, 2008-2012-ci illərdə ölkə üzrə adambaşına düşən beynəlxalq trafik mübadiləsində giriş trafikinin həcmi 1,2 dəfə artaraq 70,8 dəqiqə, çıxış trafikinin həcmi isə 1,2 dəfə artaraq 20,7 dəqiqə həddində olmuşdur.

Azərbaycanda mobil rabitənin artımı nəticəsində 2008-ci ildə hər 100 nəfərə 75 mobil rabitə abunəçisi düşürdüsə, 2012-ci ildə bu göstərici 110-a yüksəlmiş və ölkə ərazisi tam mobil rabitə sistemi ilə əhatə olunmuşdur. Ölkədə 2007-2012-ci illər ərzində mobil rabitə abunəçilərinin sayı 1,5 dəfə artaraq 10.120000 nəfəri keçmişdir ki, bu da dünya üzrə olan orta göstəricidən 15% çoxdur. 2011-ci ildə mobil rabitədən əldə olunan gəlirlər 2010-cu ilə nisbətən 3,6%, 2012-ci ildə isə 2011-ci ilə nisbətən 14,1% artaraq 1095,7 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bütün bu göstəricilər rabitə-informasiya kommunikasiya texnologiyaları sahəsində irəliləyiş meyli kimi qiymətləndirilir.

Ölkədə internet sisteminin inkişafı, onun infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi nəticəsində, bu şəbəkənin qoşulma sürəti 2003-cü ilə müqayisədə 2012-ci ildə 100 dəfədən çox artmışdır. İnternetə qoşulmanın texniki təminatının yaxşılaşdırılması və internet kanallarının sayının artması, internet servis provayderlərinin fəaliyyətinin genişlənməsi nəticəsində 2007-2011-ci illərdə internet xidmətləri bazarında artım 2,6 dəfə, illik artım tempi isə 30,0% həddində olmuşdur. Ölkədə hər 100 nəfərə düşən internet istifadəçilərinin sayı 2005-ci ildə 5 nəfərdən 2011-ci ildə 65, 2012-ci ildə isə 70 nəfərə çatmışdır. Son beş ildə internet istifadəçilərinin sayı 2 dəfə artmış, bu dövrdə internet tarifləri 12,5 dəfə aşağı salınmış, paralel olaraq internet kanallarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Ölkədə bu dövr ərzində genişzolaqlı limitsiz internetdən istifadə tariflərinin orta hesabla 13 dəfə aşağı salınması, beləki internet istifadəçilərinin sayının 2010-cu ilə müqayisədə 2012-ci ildə 3 dəfədən çox artmasına təsir etmiş və hər 100 nəfərə 50 nəfər istifadəçinin olmasına səbəb olmuşdur. Hal-hazırda ölkə əhalisinin 85%-i genişzolaqlı internet şəbəkəsindən istifadə edir ki, bu göstərici də dünya üzrə olan orta göstəricidən 2 dəfə yüksəkdir.

Tədqiqatda Azərbaycanda müasir tələblərə cavab verən 25 televiziya və 14 radio proqramının fəaliyyəti, bu proqramların əhali yaşayan

ərazinin 93%-ni əhatə etməsi əks edilir və yaxın 3 il ərzində bütün ölkənin rəqəmsal yayıma keçid prosesinin təmin ediləcəyi əsaslandırılır.

Ölkə əhalisinin kompüterlərlə təminatı istiqamətində də son illərdə əsaslı irəliləyiş meyli nəzərə çarpır. Belə ki, ölkədə kompüter bazarının həcmi 2004-cü ildə 20%, 2011-ci ildə isə 30% həcmində artmışdır. 2012-ci ildə əhalinin hər 100 nəfərinə 20 kompüter düşmüşdür ki, bu da 2007-ci il üzrə göstəricidən 5 dəfə çoxdur. 2011-ci illə müqayisədə ölkədə kompüter istifadəçilərinin sayı 48%-dən 2012-ci ildə 57%-ə yüksəlmişdir.

Azərbaycanda İKT-nin əsas infrastruktur göstəricilərində əhəmiyyətli artım müşahidə edilmiş, məhz bu amilin nəticəsində son dövrdə İKT-nin əsas inkişaf indeksi 2,58-dən 3,63 həddinə yüksəlmişdir.

Ölkənin qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-də İKT-nin payı 2008-ci ildə 4,2%, 2009-cu ildə 4,4%, 2011 və 2012-ci illərdə isə 7,2% olmuşdur. Son beş ildə İKT sektoruna 1,34 milyard ABŞ dolları həcmində investisiyaların qoyuluşu 2007-2012-ci illərdə bu sahənin orta illik artım tempini 20-25%-ə yüksəltmişdir ki, bu da dünya üzrə artım sürətindən 3 dəfə çoxdur. Təkcə 2011-ci ildə İKT sektorundan 1665,1 milyon ABŞ dolları miqdarında gəlir əldə edilmişdir ki, bu da 2010-cu ildəki artım tempindən 13% çoxdur. Dünyanı maliyyə böhranı bürüdüüyü bir vaxtda Azərbaycanda İKT, poçt və informasiya sektorunda 2012-ci ildə 17,3% artım qeyd edilmiş və gəlirlərin həcmi 1 milyard 915,6 milyon ABŞ dolları səviyyəsinə çatmışdır. İKT sektoruna son 6 ildə qoyulmuş investisiyaların cəmi 1 milyard 299 milyon manat təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2013-cü ilin I rübündə İKT, informasiya və poçt sektorunda 371,4 milyon manat gəlir əldə edilmişdir.

Ölkənin müəssisələrdə kompüterdən istifadə səviyyəsi 2005-ci ildəki 20,5%-dən 2010-cü ildə 47,3%-ə yüksəlmiş, 2012-ci ildə ev təsərrüfatlarının 57%-i kompyuterlə əhatə olunmuş və bu təsərrüfatların 63,6%-nin internetə çıxışı təmin edilmişdir. Eyni zamanda 2010-cu il ərzində internetdən istifadə etmiş müəssisələrin sayı 13,0% artmış və 2012-ci ildə əhalinin hər 100 nəfərindən 70-i internet istifadəçisi olmuşdur.

Ölkəyə idxal olunmuş bütün növ məhsulların dəyərində İKT məhsullarının xüsusi çəkisi 2005-ci ildəki 3,2%-dən 2010-cu ildə 3,5%-ə çatmışdır. Ölkədə İKT sektorunda məhsul buraxılışı və xidmətlərin göstərilməsi 2005-ci ildəki 461,7 milyon manatdan 2010-cu ildə 1146,2 milyon manata qalxmışdır. Bu sektorda yaradılmış əlavə dəyərin həcmi isə

müvafiq olaraq 320.5 milyon manatdan 753.3 milyon manata yüksəlmişdir. Bu da 2009-cu il ilə müqayisədə 9,7% çoxdur.

2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin 71%-i tam, 17%-i isə qismən reallaşmış, lakin maliyyə çatışmazlığı səbəbindən hələ ki, bu tədbirlərin 12%-i həyata keçirilməmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, bu problemlərə diqqət artırılmaqda davam edir.

Ölkədə innovasiya fəaliyyətinin genişlənməsi və İKT sisteminin tətbiqi daha çox sənaye-istehsal müəssisələrinin inkişaf problemləri ilə üzləşməkdədir. Müvafiq müəssisələrdə digər xərclər kimi proqram vəsaitlərinin (İKT, idarəetmə və s.) alınması, yeni məhsulların buraxılışı üçün istehsalın layihələşdirilməsi, digər istehsala hazırlıq növləri və ya onların istehsalı üzrə yeni xidmətlərin, metodların tətbiqi, bu istiqamətli işçilərin hazırlığı öz yüksək artımı ilə, həm də tətbiqi istiqamətlərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin tərkibində yüksək çəkisi ilə fərqlənir.

Tədqiqatda Azərbaycanda son illərdə İKT sahəsində görülən iri miqyaslı işlər qiymətləndirilərək, bu sahədə olan davamlı dinamik inkişafın müxtəlif mötəbər və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qiymət reytingləri verilmişdir. İşdə e-hökumət quruculuğundakı təcrübənin, bu sahədəki mövcud çatışmazlıqların təhlili, qabaqcıl strategiyadan istifadənin, yeni kadr və maliyyə modelləri olan eksperimentlərin tətbiqi, IT üzrə mütəxəssislərin qərar qəbuluna cəlbi kimi amillərin mütəmadi olaraq araşdırılması əsaslandırılır.

Dissertasiyada Azərbaycan Respublikasında müasir elektron hökumətin maliyyələşmə sistemi əlaqəli şəkildə tətqiq edilmişdir. “E-Azərbaycan” proqramının bütünlüklə həyata keçirilməsi nəticəsində inkişaf meyli əldə olunmuş, bu məqsədlə 12 milyon manat xərclənmişdir. Proqramın reallaşmasında digər mənbələrlə müqayisədə aşağıdakı mənbələr xüsusilə üstünlük təşkil etməkdədir: dövlət büdcəsinin məqsədli vəsaitləri, dövlət orqanları və müəssisələrin büdcədən kənar vəsaitləri, yerli və xarici investisiyalar, beynəlxalq iqtisadi inkişaf banklarının vəsaitləri (kreditlər), yerli dövlət və qeyri-dövlət fondlarının vəsaitləri, beynəlxalq və xarici ölkə təşkilatlarının texniki-maliyyə yardımları və qrantlar.

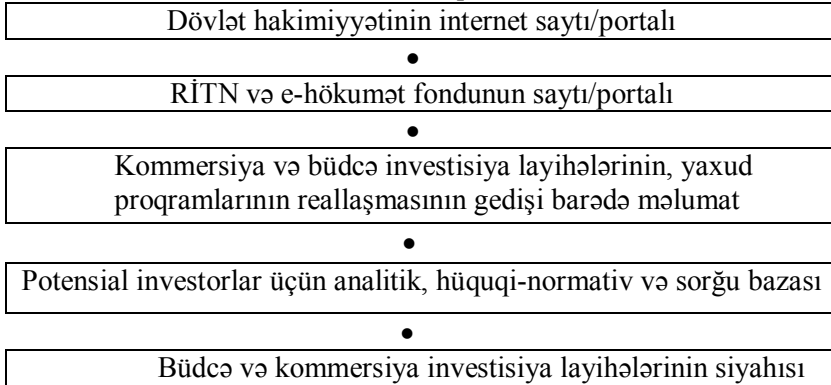
Azərbaycanda xarici və yerli investorlar üçün yaradılmış şərait İKT sektoruna sərmayə qoyuluşunun ildən-ilə artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2000-ci ildə bu sahəyə qoyulan investisiyaların həcmi 45,4 milyon ABŞ dolları olduğu halda, 2012-ci ildə bu göstərici 9 dəfəyə qədər yüksələrək 410 milyon ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Sektoru son altı ildə qoyulmuş 971 milyon manat investisiyanın 20%-ni xarici

investorlar təşkil etmişdir. İKT sektoruna yönəldilən investisiyalar ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların 3,5%-nə bərabərdir.

Ümumilikdə 2003-2012-ci illərdə İKT sektoruna qoyulan investisiyaların həcmi 1,75 milyard ABŞ dolları həcmindədir. Son ildə dövlət tərəfindən bu sektora 140,2 milyon ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuşdur ki, bu vəsaitin də 18%-i birbaşa dövlət büdcəsindən ayrılmışdır. Həmçinin, bu dövrdə Azərbaycanda İKT, informasiya və poçt sektoruna 2,5 milyard dollar vəsait qoyulmuşdur. Bu investisiyaların 28%-i dövlət, 72%-i isə yerli biznes strukturları və xarici investorların hesabına mümkün olmuşdur. E-hökumət quruculuğuna xarici və yerli investisiyaların cəlb edilməsi, bu sahədə investisiya fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin idarə edilməsi məqsədi ilə işdə investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi sisteminin alqoritmi işlənib hazırlanmışdır. Bu sistem özlüyündə investisiya layihələrinin işlənib hazırlanması və reallaşmasının bütün mərhələlərində dövlət orqanları və Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi (RİTN) üçün avtomatlaşdırılmış məhsul kimi çıxış edir (şəkil 2).

Şəkil 2.

E-hökumət quruculuğunda investisiya fəaliyyətinin idarəedilməsi sisteminin quruluşu

Bu fəsildə Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin səmərəliliyi də tədqiq edilir. Elektron hökumətin yaradılması prosesində vacib məsələlərdən biri kimi e-hökumətin səmərəliliyinin monitorinqinin aparılması əminlə diqqət artırılır. Bu prosesdə E-hökumətin səmərəliliyinə təsir edən ayrı-ayrı faktorların (adambaşına düşən kompüterlərin sayı, hər 100 nəfərə düşən İnternet istifadəçilərinin sayı, İnternet xətlərinin

artım dinamikası, hökumət veb səhifələrinin sayı və s.) nəzərə alınma zəruriliyi əsaslandırılır.

E-hökumət hazırlığı indeksinin (E-government Readiness Index) hər bir ölkədə vətəndaşlarının milli, iqtisadi, sosial və mədəni inkişafda İKT imkanlarından istifadə səviyyəsini bildirməsi fikri əsaslandırılır və onun başlıca 3 indeks üzrə müəyyən edilməsi göstərilir: Web Measure Index (veb-saytlar); Telecommunication Infrastructure Index (Telekommunikasiya İnfrastrukturunu indeksi); Human Capital Index (İnsan kapitalı). İşdə elektron iştirak indeksinin (e-Participation Index) onlayn xidmətlərinin faydalılığını və vətəndaşlara onların göstərilmə tezliyini bildirməsi də qeyd olunur.

Tədqiqatda Azərbaycanda e-hökumətin səmərəliliyini BMT-nin müəyyən etdiyi meyarlar əsasında beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qiymətləndirilməsinin nəticələri verilir. Həmçinin, Azərbaycanda E-hökumətin səmərəlilik səviyyəsinin monitorinqini müntəzəm olaraq keçirmək üçün vacib olan göstəricilər və indekslər sisteminin formalaşmaması amili göstərilməklə, bu prosesin sürətlənmə zərurəti əks edilir. Dissertasiya işində bir çox dövlət və qeyri-dövlət orqanlarında, nazirlik və qurumlarda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin müasir səviyyəsi təhlil edilərək, qiymətləndirilir.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi və onun səmərəliliyinin artırılması yolları”** adlanan III fəslində milli e-hökumətin tam formalaşdırılmasının istiqamətləri və əsas parametrləri, e-hökumətin yaradılması məqsədilə Dövlət Proqramı çərçivəsində həyata keçirilən layihələr, əldə edilmiş uğurlar tədqiq edilərək, bu sahədə həyata keçiriləcək zəruri tədbirlər müəyyənləşdirilir. Görüləsi vacib işlər nəzərdən keçirilir. İşdə ölkədə e-hökumətin formalaşmasının real vəziyyətinin obyektiv, kompleks şəkildə qiymətləndirmək, onun inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək və e-hökumət strategiyasının reallaşmasını qiymətləndirmək məqsədilə aparılan SWOT təhlilinin nəticələrindən istifadə imkanları verilir. Bu məqsədlə, ilk növbədə daxili və xarici faktorlar öyrənilir, güclü tərəflər-imkanlar (S-O), güclü tərəflər-təhlükələr (S-T), zəif tərəflər-imkanlar (W-O) və zəif tərəflər-təhlükələr (W-T) cütlükləri ilə birgə analiz edilir və 1 sayılı cədvəldə öz əksini tapan riyazi metodlardan istifadə olunmaqla statistik qiymətləndirmələr aparılır. Aparılan təhlil əsasında öyrənilən parametrlərin dürüst qiymətləndirilməsi və payı müəyyən edilir. SWOT təhlilinin nəticələrinə

əsasən işdə e-hökumətin inkişaf prioritetlərinin 422 balla 175 bala olan zəif tərəfləri və təhlükələri üstələdiyi müəyyənləşir.

SWOT təhlilin dəqiq qiymətləndirilməsinin nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda e-hökumətin formalaşdırılmasının başa çatdırılması üçün böyük potensial mövcuddur. Bu isə zəif cəhətlərin aradan qaldırılmasını (yaxud yaxşılaşdırılmasını) və təhlükələrin minimuma endirilməsini (yaxud aradan qaldırılmasını), nəticə etibarı ilə eyni zamanda həm güclü cəhətləri, həm də imkanları maksimuma çatdırmaq məqsədilə ehtiyatları əsasən güclər və imkanlar (S-O) seqmentində bölüşdürməyi diktə edir.

Cədvəl 1

SWOT matrisasının statistik qiymətləndirilməsi

Güclü tərəflər	Əhəmiyyət	Qiymət	Pay	İmkanlar	Əhəmiyyət	Qiymət	Pay
1	Z_1^s	N_1^s	$Z_1^s N_1^s$ $F_1 = \frac{\sum Z_i^s N_i^s}{\sum Z_i^s N_i^s}$	1	Z_1^o	N_1^o	$Z_1^o N_1^o$ $V_1 = \frac{\sum Z_i^o N_i^o}{\sum Z_i^o N_i^o}$
2	Z_2^s	N_2^s	$Z_2^s N_2^s$ $F_1 = \frac{\sum Z_i^s N_i^s}{\sum Z_i^s N_i^s}$	2	Z_2^o	N_2^o	$Z_2^o N_2^o$ $V_1 = \frac{\sum Z_i^o N_i^o}{\sum Z_i^o N_i^o}$
...				...			
Zəif tərəflər	Əhəmiyyət	Qiymət	Pay	Təhlükələr	Əhəmiyyət	Qiymət	Pay
1	Z_1^w	N_1^w	$Z_1^w N_1^w$ $G_1 = \frac{\sum Z_i^w N_i^w}{\sum Z_i^w N_i^w}$	1	Z_1^t	N_1^t	$Z_1^t N_1^t$ $U_1 = \frac{\sum Z_i^t N_i^t}{\sum Z_i^t N_i^t}$
2	Z_2^w	N_2^w	$Z_2^w N_2^w$ $G_1 = \frac{\sum Z_i^w N_i^w}{\sum Z_i^w N_i^w}$	2	Z_2^t	N_2^t	$Z_2^t N_2^t$ $U_1 = \frac{\sum Z_i^t N_i^t}{\sum Z_i^t N_i^t}$
...							

$\sum_i F=1, \sum_i G=1, \sum_i V=1, \sum_i U=1$

Tədqiqatda əldə olunan nəticələr əsaslandırır ki, güclü və zəif tərəflərin, imkanların və təhlükələrin müqayisəsi həyata keçirilməsi vacib tədbirləri müəyyən etməyə, təcili həlli tələb olunan problemləri aşkarlamağa imkan verir. Uyğunluq keyfiyyətindən çıxış edərək belə bir nəticəyə gəlinir ki, nəzərdə tutulan proqramın uğurla həyata keçirilməsi məqsədi ilə əvvəlcə təhlükələri minimuma endirmək (Dağlıq Qarabağ problemini sülh yolu ilə həll etməklə, bölgədə siyasi sabitliyə nail olmaq və s.) və bununla da güclü tərəfləri daha da möhkəmlətmək (İKT-nin səhiyyədə, təhsildə və elmdə və s. tətbiqini başa çatdırmaq; e-hökumət strukturlarında tam proqram təminatını həyata keçirmək; nəzərdə tutulmuş tədbirlərin və məsələlərin icrasına ciddi nəzarət), yaxşı öyrənilmiş seqmentlərdə e-hökumət elementlərinin formalaşdırılmasını mənimsəmək, sonra isə güclü tərəfləri inkişaf etdirməklə zəif tərəfləri aradan qaldırmağa çalışmaq (İT bazarının daha da inkişafı, vətəndaşların aktiv iştirakı, daxili nəzarəti gücləndirmək, maliyyə menecmenti siyasətini formalaşdırmaq, peşəkar kadrlar hazırlamaq, vahid dövlət portalının yaradılması, cəmiyyətdə rəqəmsal bərabərsizliyin aradan qaldırılması, özəl kapitaldan geniş istifadə, istehlakçıların sayının artırılması), göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltmək, ayrı-ayrı lahiyələrdə iştirak edən strukturların qeyri-səmərəli fəaliyyət aspektlərini müəyyən etmək, gəlir normasını artırmaq, buraxılan məhsulun həcmi yüksəltmək və istehlakçıların sayını artırmaq lazımdır.

PEST təhlili aparmaqla işdə Azərbaycanda e-hökumətin yaradılmasına xarici mühitin yaratdığı strateji şərait qiymətləndirilmişdir. Həmçinin, Azərbaycanda e-hökumətin mövcud durumunun PEST təhlilini aparmaq məqsədi ilə onun tərkibinə daxil olan siyasi, iqtisadi, sosial və texnoloji faktorların konkret həyata keçməsi imkanları və onların reallaşmasına mane olan təhlükələr dəqiqləşdirilmişdir. Bu imkanların reallaşması və təhlükələrin qarşısının alınması məqsədilə görülən işlər təhlil edilmişdir. Dissertasiyada e-hökumətin yaradılmasında təhlükələrin qarşısının alınması üçün gələcəkdə görüləsi vacib və lazımlı tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycanda e-hökumətin cari vəziyyəti qiymətləndirərək, onun növbəti inkişafında mövcud təhlükələr təhlil edilməklə xarici mühitin təhlükələrini minimuma endirilməsi və əksinə bu imkanların reallaşması üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması istiqamətində görüləsi vacib tədbirlər işlənilib hazırlanmışdır.

Elmi tədqiqatlara əsaslanaraq SWOT və PEST təhlilinin nəticəsi kimi Azərbaycanda e-hökumət quruculuğunun başa çatdırılmasında uğur qazandıran aşağıdakı amilləri – güclü tərəfləri göstərmək mümkündür:

• Ölkədə “E-Azərbaycan” Proqramının təsdiq olunmuş müddətdə başa çatdırılmasında ən önəmli rol oynayan dövlət başçısının siyasi iradəsi;

• Əhalinin dövlətə, dövlətçilik prinsipinə və ölkə prezidentinə inamının və etibarının yüksəkliyi;

• Ölkədə siyasi sabitliyin və güclü iqtisadi potensialın mövcudluğu;

• Ölkədə güclü İKT infrastrukturunun formalaşması;

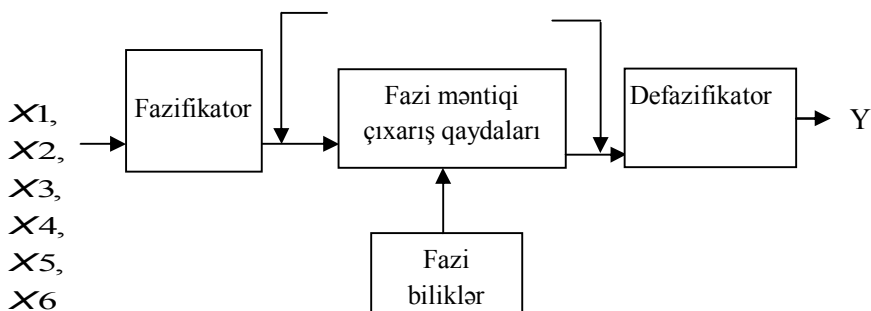
• “E-Azərbaycan” Proqramının həyata keçməsinə cavabdeh olan və məsuliyyət daşıyan təşkilatın olması;

• Proqramda nəzərdə tutulan məqsədlərin və tədbirlərin konkretləşdirilməsi və nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icra müddətlərinin təyin edilməsi;

• E-hökumət strukturu çərçivəsində ölkədə yaradılmış proqram təminatlarının, xidmət şəbəkəsinin və qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi.

Milli-mədəni dəyərləri, demografik, siyasi-iqtisadi, coğrafi və digər bu kimi xüsusiyyətləri nəzərə alaraq işdə belə bir fikir əsaslandırılır ki, Azərbaycanda e-hökumətin xalis şəkildə olduğu kimi Avropa, yaxud Amerikan modelini yaratmaq məqsədəuyğun deyildir. Lakin, Qərblə ölkələrinin bu sahədə topladıqları təcrübədən, hazır texniki həll üsullarından və praktikada sınınilmış modellərdən yaradıcılıqla istifadə etməklə, onları yerli reallıqlar və xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla təkmilləşdirməklə e-hökumətin Azərbaycan modelini yaratmaq mümkündür.

Dünya praktikasında e-hökumət quruculuğunda istifadə olunan İKT-nin səmərəliliyini qiymətləndirən vahid və dəqiq meyarların olmaması nəzərə alınaraq, işdə ilk dəfə e-hökumətin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün zəruri olan qeyri-səlis modeldən istifadənin nəticələri ilə bağlı fikirlər irəli sürülür. Bu məqsədlə e-hökumətin gəlirlərinin formalaşmasına təsir edən əsas amilləri qeyri-səlis giriş dəyişənləri kimi daxil etməklə, işdə e-hökumətin gəlirlərinin formalaşması üçün aşağıdakı şəkildə verilən modeldən istifadə olunmuş, bütün qeyri-səlis dəyişənlər üçün term çoxluqların təyini yolu ilə (X_1 , X_2 , X_3 , X_4 , X_5 və X_6) on qayda tətbiq edilmişdir.

İKT və poçt sektorunun gəlirləri bilavasitə e-hökumətin səmərəliliyinin göstəricisidir. Qurulmuş model bu göstəricinin

- İKT və poçt sektoruna qoyulan investisiyanın həcmi
- Hər 100 nəfərə düşən İnternet istifadəçilərinin sayı
- 1 mbit. San. İnternet qiyməti
- İKT və poçt sektorunun ÜDM-də payı
- Hər 100 nəfərə düşən sabit şəbəkə abunəçilərinin sayı
- Hər 100 nəfərə düşən mobil abunəçilərinin sayı

faktorlarından asılılığını göstərir.

Aşağıdakı cədvəldə statistik göstəricilərə görə 2007-2011-ci illər üçün X1, X2, X3, X4, X5, X6 dəyişənlərinin qiyməti və İKT və poçt sektorunun həmin illər üzrə gəlirləri (Y) göstərilmişdir. Tədqiqat nəticəsində ən sonuncu sütunda qurulan qeyri-səlis model nəticəsində alınan qiymətlər öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2.

2007-2011-ci illər üçün göstəricilərin qiymətləri və modelin qiymətləri

İllər	X1 [0; 600]	X2 [0; 100]	X3 [0; 1000]	X4 [0; 10]	X5 [0; 100]	X6 [0; 110]	Y [0; 2160]	MODEL
2007	167,4	18	320	1,8	14,5	52,4	770	771
2008	161,8	37	130	1,6	15,1	75	1005.3	1200
2009	139	41	32	2	16	86,2	1126	1260
2010	204	50	25	2	16,23	100	1219.4	1260
2011	415	65	20	3,5	18,6	110	1314.9	1300

Göründüyü kimi İKT və poçt sektorunun gəlirləri üçün modelin verdiyi nəticələr real gəlirlərə çox yaxındır, bəzi hallarda hətta üst-üstə düşür. Giriş parametrlərini bir-bir dəyişərək, onların hər birinin İKT və

poçt sektorunun gəlirlərinə necə təsir etdiyini müşahidə etmək mümkündür.

Dissertasiyada 2015-ci il üçün qurulan model əsasında İKT və poçt sektorunun gəlirlərini hesablamaq mümkün olur. Belə ki, İKT və poçt sektoruna ayrılan investisiyanın həcmi 575 milyon manat olsaydı, bu sektorda gəlirlər 4,73 milyard manata çatardı. Tədqiqatda aparılan hesablamalar göstərir ki, qeyri-səlis məntiqdə istifadə olunan bu üsullar e-hökumətin iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan verir. Beləliklə, bu tip modellərin köməyi ilə ölkədə e-hökumətin iqtisadi səmərəliliyinin dərəcəsini proqnozlaşdırmaq və Azərbaycan üçün indeks cədvəlləri tərtib etmək mümkündür.

Dissertasiya işinin sonunda **tədqiqatın nəticələri** ümumiləşdirilmiş, əsaslandırılmış və bu istiqamətdə fikir və təkliflər irəli sürülmüşdür:

- Müasir dünyanın sosial-iqtisadi inkişafında informasiya mühüm strateji ehtiyata çevrilməkdədir. Qloballaşma amili, informasiya cəmiyyəti quruculuğu İKT-nin zamanın tələblərinə uyğunlaşdırmağı tələb edir. Çağdaş dövrdə informasiya inqilabı “yeni iqtisadiyyat”ın yaranmasını, insan potensialının inkişafını və dövlətlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı münasibətlərin yenidən qurulmasını ön plana çəkir.
- Təqdim olunan dissertasiya işində e-hökumət barədə mövcud baxışlar tədqiq edilərək ümumiləşdirilmişdir. E-hökumət konsepsiyasının əsasını informasiya cəmiyyəti nəzəriyyəsi təşkil edir. Struktur nöqtəyi-nəzərindən onun tərkib hissələri, həmçinin seqmentləri təhlil edilərək, E-hökumət quruculuğunda lider ölkələrin zəngin təcrübəsinin öyrənilmə zərurəti əsaslandırılır.
- E-hökumətin formalaşması mərhələli və uzunmüddətli bir prosesi əhatə edir və prosesin əlaqələliyinin təmin olunması vacib şərtidir. Bu prosesin birinci mərhələsinə başlamaq üçün dövlət aparatının müəyyən səviyyədə hazırlığının olmasının mütləq vacibliyi lazımdır.
- İnkişaf etməkdə olan dünyada informasiyalı cəmiyyətin və e-hökumətin formalaşmasında iki əsas modelin - Qərb və Şərq modelinin mövcudluğu göstərilmişdir. Bu modellərin müqayisəli təhlilinə əsasən belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, bütün ölkələr üçün vahid nümunəvi model yoxdur. Hər bir ölkə öz siyasi-iqtisadi sisteminə, milli-mənəvi dəyərlərinə və yerli reallıqlara uyğun öz

modelini yaratmalıdır. İşdə milli e-hökumət quruculuğunda dünya təcrübəsindən istifadə zərurəti əsaslandırılmışdır.

- E-hökumət quruculuğu texniki, sosial, siyasi, psixoloji, maliyyə və təşkilati xarakterli şərtlərin yerinə yetirilməsini tələb edir. Güclü İKT infrastrukturunu və stabil maliyyələşmə e-hökumət quruculuğunda uğur qazandıran vacib şərtlərdəndir.
- E-hökumət quruculuğunda fundamental məsələlərdən biri istifadə olunan maliyyə modelidir. Müasir şəraitdə E-hökumətin yaradılması prosesində tələb olunan maliyyə vəsaitləri mənbələrinin tapılmasına, yəni maliyyələşdirilmənin həyata keçirilməsinə məsuliyyəti əsasən dövlət daşmalıdır.
- Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti və e-hökumət quruculuğu sahəsində son illər ərzində toplanmış təcrübə və əldə edilmiş nəticələr ilk növbədə ümumiləşdirməni, sistemləşdirməni, dərin elmi tədqiqat və təhlillərin aparılmasını tələb edir. Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq, Azərbaycanda e-hökumət quruculuğu sahəsində mövcud durum, toplanmış təcrübə və perspektivlər əlaqəli şəkildə təhlil edilmişdir.
- Azərbaycanda müasir İKT-nin əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Azərbaycanda İKT-nin inkişafı və milli informasiya infrastrukturunun yaradılması üç dövrü əhatə edir. Hər üç dövrdə görülən uğurlu işlər və bu sahədə həyata keçirilən siyasət Ümummilli Liderin adı ilə bağlıdır. Ulu Öndərin Azərbaycanda əsasını qoyduğu və gələcəyə hesablanmış bu işlər Dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməkdədir.
- Azərbaycanda e-hökumət quruculuğu sahəsində toplanmış təcrübənin və mövcud vəziyyətin təhlili göstərir ki, maliyyə mənbələrinin tapılması istiqamətində mümkün imkanlardan tam istifadə edilməmişdir. E-hökumət quruculuğunu davamlı və stabil maliyyə vəsaitləri ilə təmin etmək üçün bir sıra alternativ mənbələrdən istifadə zərurəti əsaslandırılmışdır.
- Maliyyələşmə mənbələrinin axtarışında və tapılmasında hökumət çeviklik göstərərək, bu vəsaitlərin bir hissəsini müxtəlif ölkələrlə birgə proqram və layihələr şəklində həyata keçirə bilər.
- Xarici investisiyaların e-hökumət quruculuğuna cəlb edilməsi məqsədilə işdə alqoritm işlənilib hazırlanmışdır.
- E-hökumətin işinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün qeyri-səlis məntiqdən istifadənin mümkünlüyü tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın gedişində SWOT və PEST təhlilləri aparılmışdır. Təhlil və dəyərləndirmələr əsasında Azərbaycanda e-hökumət quruculuğu baxımdan bu prosesi dəstəkləyən güclü, əngəlləyən zəif tərəflər, mövcud imkanlar və təhlükələr müəyyən edilmişdir.

- Azərbaycanda e-hökumət quruculuğunun növbəti mərhələsində həlli vacib məsələlər müəyyən edilmişdir: ölkədə güclü iqtisadiyyatın yaradılması üçün əsas şərt olan informasiya kapitalının formalaşdırılması; Milli İKT infrastrukturunun yaradılmasının davam etdirilməsi; E-hökumət quruculuğu sahəsində mövcud hüquqi-normativ aktların və qanunların vaxtaşırı mövcud reallıqlara uyğunlaşdırılması; İKT sahəsində geniş dünyagörüşlü əsl peşəkar milli kadrların və yeni nəsil mütəxəssislərin hazırlanması, milli IT üzrə mütəxəssislər bazarında monitorinqin aparılması; Azərbaycan Respublikasının bölgələrindəki ümumtəhsil və ali məktəblərində İKT innovasiyalarını tətbiq etməklə, təhsilin informasiyalaşdırılması və informasiya cəmiyyətinin tələblərinə cavab verən yeni nəslin yetişdirilməsi; ölkədə İKT-nin davamlı inkişafı məqsədilə elmi müəssisələrin bazasında elmi araşdırma mərkəzlərinin yaradılması; İKT yönümlü elmi-tədqiqatların dövlət və xüsusi sektor tərəfindən maliyyələşdirilməsi və bu sahədəki tədqiqatların stimullaşdırılması; rəqabətə davamlı yerli İKT məhsulları istehsalının artırılması və İKT sənayesinin genişləndirilməsi; pilot layihələrdən geniş istifadə edilməsi; mərkəzi və regional İKT-texnoparkın - “Regional innovasiya zonası” layihəsində nəzərdə tutulan xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması; iqtisadiyyatın büdcə sektorunun səmərəliliyinin artırılması üçün səhiyyədə, sosial müdafiədə, elmdə, təhsildə, mədəniyyətdə və ətraf mühitin mühafizəsində nəzərdə tutulmuş İKT proqramlarının əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsi; E-hökumət formalaşmasının maliyyə mənbələrinin bir yerə cəmlənməsi, ondan istifadənin səmərəliliyinin artırılması və vəsaitlərin xərclənməsinə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədilə RİTN-də, yaxud Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında “E-hökumət Fondu”nun yaradılması; “E-hökumət Fondu”na maliyyə vəsaitlərinin toplanmasında ölkədə fəaliyyət göstərən iri şirkət və sahibkarların, İKT layihələrini reallaşdıran xarici və yerli şirkətlərin maliyyə imkanlarından istifadə edilməsi; ölkədə kompüter texnikası, proqram təminatı və şəbəkə avadanlığının istehsalının genişləndirilməsi; ölkədəki milli kadr potensialının imkanlarından geniş istifadə edilməsi; vahid dövlət portalının yaradılması; hər ilin sonunda Proqramda həmin il üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin yerinə yetirilməsi barədə yekun iclasın keçirilməsi, əldə olunan nəticələrin qiymətləndirilməsi, bu barədə

məlumatın ictimaiyyətə çatdırılması və lazımı tədbirlərin görülməsi; maliyyələşmənin alternativ variantlarından istifadə edilməsi; E-hökumət quruculuğunda maliyyə vəsaitlərinin daha səmərəli idarə olunması və bu sahədə şəffaflığın təmin edilməsi məqsədi ilə maliyyə menecmentinin yaradılması; E-hökumət quruculuğu prosesində istifadə olunan maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsinə nəzarəti gücləndirmək və şəffaflığı təmin etmək üçün e-xəzinədarlığın yaradılması; bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

- E-hökumətin Azərbaycandakı mövcud durumu təhlil edilərək belə bir nəticəyə gəlinir ki, ölkədə e-hökumət quruculuğunun birinci mərhələsi uğurla başa çatmış, artıq ikinci mərhələyə qədəm qoyulmuşdur. Beləliklə, aparılmış tədqiqatlar belə bir fundamental nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, ölkədə e-hökumət quruculuğu prosesinin uğurla başa çatması tezliklə mümkün olacaqdır. Dövlət başçısının siyasi iradəsi və qətiyyəti, İKT-ni neft sektorundan sonra prioritet sahə elan etməsi, İKT sahəsinə diqqət və qayğının artması bu inamı daha da gücləndirir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları və işdən irəli gələn əməli təkliflər dərc olunmuş aşağıdakı məqalələrdə əks etdirilmişdir:

1. Azərbaycanda elektron hökumətin inkişaf perspektivləri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər, №4, Bakı-2010, s327-330
2. Dünya təcrübəsində elektron hökumət quruculuğunun maliyyələşdirilməsi və onun səmərəliliyinə təsir edən amillər, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər, №1, Bakı-2011, s115-122
3. Elektron hökumətin yaranmasının zəruriliyi, quruluşu və inkişaf mərhələləri, Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, №31, Bakı-2011, s11-17
4. Beynəlxalq təcrübədə elektron hökumət modelləri, Journal of Qafqaz University, Economics and Administration, №32, Bakı-2011, s115-123
5. Azərbaycanda e-hökumət quruculuğunun mövcud durumu, inkişaf potensialı və istiqamətləri, İnformasiya Cəmiyyəti Problemləri, Elmi-praktiki jurnal, №1 (5), Bakı-2012, s 69-74
6. Роль SWOT-анализа при формировании стратегии развития электронного правительства в Азербайджане, Научовий Журнал, Бизнес Информ, №3, Украина (Харков)-2012, s 233-240
7. Azərbaycanda e-hökumətin mövcud durumunun PEST təhlili, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin “e-Gömrük

Xidmətləri: Gələcəyə Baxış” mövzusunda keçirdiyi III beynəlxalq elmi-praktiki konfrans, 12-13 sentyabr 2011-ci il, Bakı, s 8-10

8. Azərbaycan Respublikasında informasiya kommunikasiya texnologiyaları sektorunun və elektron hökumətin mövcud durumu, Azərbaycan dövlətçiliyinin 94 illiyinə və Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 89-cu ildönümünə həsr olunmuş Müasir Dünyada İnteqrasiya və Müqavimət Prosesləri mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans, Azərbaycan Universiteti, 9 iyun 2012-ci il, Bakı, s256-264

9. Evaluation of e-Government Benefits in the Republic of Azerbaijan by Using Fuzzy Model, the 2nd World Conference on Soft Computing, 3-5 December 2012, Baku, s129-138

10. E-hökumətin təşkilinin təhlili və onun səmərəliliyinin artırılması, “E-hökumət: Gömrük sahəsində innovasiyalar” 5-ci beynəlxalq elmi-praktiki konfrans, 6-7 May 2013, Qəbələ.

Гаджиев Нариман Джаббар оглы
Резюме

**Анализ финансовых источников формирования электронного
правительства и пути повышения его эффективности**

Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов, списка использованной литературы и дополнений. Во введении обосновывается актуальность этой проблемы, уровень изученности проблемы, цели, задачи, объект и предмет исследования, его теоретические и методологические основы, информационная база, научная новизна, а также практическая значимость исследования.

В первой главе диссертации рассматриваются теоретические и методологические основы формирования концепции электронного правительства, а также, в целом, теоретические и методологические основы научно-исследовательской работы. Также рассматриваются пять стадий зрелости архитектуры электронного правительства, а также задачи и этапы развития электронного правительства в современном мире. Наряду с этим, в здесь рассматриваются модели электронного правительства в международной практике.

Во второй главе диссертации анализируется текущее состояние финансирования электронного правительства исследуются аспекты создания и развития концепции ИКТ сектора и электронного правительства в Азербайджанской Республике, а также финансовые источники программы Электронный Азербайджан.

В третьей главе диссертации исследованы пути определения перспектив развития, а также повышения эффективности электронного правительства в Азербайджанской Республике. В этой главе оценены перспективы развития электронного правительства в Азербайджанской Республике, а также исследованы текущее состояние и перспективы развития э-правительства на основе результатов SWOT и PEST анализов. В то же время, учитывая отсутствие в мировой практике единых и точных критериев, оценивающих эффективность ИКТ, использующихся в формировании э-правительства, впервые, показаны результаты исследования экономической эффективности э-правительства на основе модели нечеткой логики.

В заключении диссертации обобщены результаты исследования и выдвинуты предложения.

Summary

Analysis of financial resources of the creation of e-government and the way of increasing its efficiency

The dissertation paper consists of an introduction, three chapters, conclusions, bibliography and addendums.

In the introduction the urgency of this problem, level of problem's study, goals, purposes, object and subject of the study, theoretical and methodological basis, information base, scientific novelty and practical significance of the study have been defined.

The first chapter of the dissertation examines theoretical and methodological basis for formation of e-government concept as well as, generally, theoretical and methodological basis of the study. It also examines the five stages of e-government architecture development, as well as tasks and stages of e-government development in the modern world. At the same time, the first chapter demonstrates the e-government models within the international practice.

The second chapter of the dissertation analyzes the current state of funding of e-government, explores the aspects of creation and development of concept of ICT field and e-government in the Republic of Azerbaijan, as well as the financial sources of the e-Azerbaijan State Program.

The third chapter of the dissertation explores the ways to determine the development prospects as well as increase the e-government efficiency in the Republic of Azerbaijan. This chapter evaluates the development prospects of e-government in the Republic of Azerbaijan. It also investigates the current state and prospects of e-government development based on the results of SWOT and PEST analysis. At the same time, taking into consideration the lack of common and exact criteria evaluating the ICT efficiency used for e-government formation, for the first time, it shows the results of e-government cost-effectiveness on the basis of fuzzy logic model.

In conclusion, the dissertation summarizes study results, shows results and gives appropriate proposals.

AMEA-nın mətbəəsində çap olunub

Tiraj-100

На правах рукописи

ГАДЖИЕВ НАРИМАН ДЖАББАР ОГЛЫ

**АНАЛИЗ ФИНАНСОВЫХ ИСТОЧНИКОВ
ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА
И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ**

Специальность: 5308.01- Общая экономика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по экономике

Баку – 2014